ARXEOLOGIK TOPILMALAR ASOSIDA QADIMGI O‘ZBEKISTON AHOLISI TURMUSH TARZI

Shermuxammadova Rayxona Shuxratjon qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali "Tarix" yo‘nalishi II bosqich

rayhonashermuxammedova2007@gmail.com

+998500887232

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada arxeologik topilmalar asosida qadimgi O‘zbekiston hududida yashagan aholining turmush tarzi, xo‘jalik faoliyati, uy-joy qurilishi, hunarmandchiligi, savdo-iqtisodiy aloqalari hamda moddiy va ma’naviy madaniyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda qadimgi va ilk o‘rta asrlar davriga oid Afrosiyob, Dalvarzintepa va boshqa arxeologik yodgorliklardan aniqlangan turar joylar, mudofaa inshootlari, sopol buyumlar, mehnat qurollari, hunarmandchilik ustaxonalari, bezaklar, tangalar, diniy xarakterdagi ashyolar va monumental tasviriy san’at namunalari asosiy manba sifatida ko‘rib chiqiladi. Arxeologik materiallar orqali aholining kundalik hayoti, ishlab chiqarish faoliyati, shahar va qishloq muhitining shakllanishi hamda turli madaniy aloqalarining rivojlanish xususiyatlari ochib beriladi. Xususan, Afrosiyob qazilmalarida turar joylar, kulolchilik va metallga ishlov berish ustaxonalari, suv ta’minoti inshootlari, turli maishiy buyumlar va devoriy rasmlarning aniqlangani qadimgi Samarqand aholisi hayotining ko‘p qirrali bo‘lganini ko‘rsatadi. Dalvarzintepa materiallari esa Shimoliy Baqtriya hududida shahar madaniyati, hunarmandchilik, zargarlik va diniy hayot rivojlanganini aniqlash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Arxeologiya, qadimgi O‘zbekiston, arxeologik yodgorliklar, moddiy madaniyat, turmush tarzi, Afrosiyob, Dalvarzintepa, qadimgi shaharlar, kulolchilik, hunarmandchilik, dehqonchilik, savdo, uy-joy, diniy e’tiqod, arxeologik topilmalar.

АННОТАЦИЯ

Вданной научной статье на основе археологических находок анализируются образ жизни населения, проживавшего на территории древнего Узбекистана, его хозяйственная деятельность, строительство жилищ, ремесло, торгово-экономические связи, а также материальная и духовная культура. В исследовании в качестве основных источников рассматриваются жилые помещения, оборонительные сооружения, керамические изделия, орудия труда, ремесленные мастерские, украшения, монеты, предметы религиозного характера и образцы монументального изобразительного искусства, обнаруженные на Афросиабе, Дальверзинтепе и других археологических памятниках, относящихся к древнему и раннесредневековому периодам. Посредством археологических материалов раскрываются особенности повседневной жизни населения, производственной деятельности, формирования городской и сельской среды, а также развития различных культурных связей. В частности, обнаружение на раскопках Афросиаба жилых помещений, мастерских по производству керамики и обработке металла, сооружений водоснабжения, различных предметов быта и настенных росписей свидетельствует о многогранности жизни древнего населения Самарканда. Материалы Дальверзинтепе позволяют установить развитие городской культуры, ремесла, ювелирного дела и религиозной жизни на территории Северной Бактрии.

Ключевые слова: археология, древний Узбекистан, археологические памятники, материальная культура, образ жизни, Афросиаб, Дальверзинтепе, древние города, керамика, ремесло, земледелие, торговля, жилище, религиозные верования, археологические находки.

ANNOTATION

This scientific article analyzes, on the basis of archaeological findings, the lifestyle, economic activities, housing construction, craftsmanship, trade and economic relations, as well as the material and spiritual culture of the population

that lived in the territory of ancient Uzbekistan. The study considers as its main sources the residential structures, defensive constructions, ceramic objects, tools, craft workshops, ornaments, coins, religious artifacts, and examples of monumental visual art discovered at Afrasiab, Dalverzintepa, and other archaeological sites dating to the ancient and early medieval periods. Archaeological materials reveal the characteristics of the population's daily life, productive activities, the formation of urban and rural environments, and the development of various cultural contacts. In particular, the discovery of residential structures, pottery and metalworking workshops, water-supply facilities, various household objects, and wall paintings during the excavations at Afrasiab demonstrates the multifaceted nature of the life of the ancient population of Samarkand. The materials from Dalverzintepa make it possible to establish the development of urban culture, craftsmanship, jewelry making, and religious life in the territory of Northern Bactria.

Keywords: archaeology, ancient Uzbekistan, archaeological sites, material culture, lifestyle, Afrasiab, Dalverzintepa, ancient cities, pottery, craftsmanship, agriculture, trade, housing, religious beliefs, archaeological findings.

Kirish. O‘zbekiston hududi qadimdan Markaziy Osiyoning muhim tarixiy-madaniy mintaqalaridan biri bo‘lib, bu hududda turli davrlarda o‘troq dehqonchilik, shahar madaniyati va hunarmandchilik markazlari shakllangan. Qadimgi aholining turmush tarzini o‘rganishda yozma manbalar bilan bir qatorda arxeologik materiallar alohida ahamiyatga ega. Chunki arxeologik qazishmalar natijasida aniqlangan turar joylar, ishlab chiqarish inshootlari, sopol idishlar, mehnat qurollari, taqinchoqlar, tangalar, diniy buyumlar va boshqa ashyolar o‘sha davr kishilarining kundalik hayoti hamda xo‘jalik faoliyati haqida bevosita ma’lumot beradi. Markaziy Osiyo arxeologiyasiga oid tadqiqotlarda qadimgi manzilgohlarning rivojlanishi, mudofaa tizimlari, kulolchilik va metallga ishlov berish kabi sohalarning taraqqiyoti moddiy topilmalar orqali yoritilgan.

Qadimgi O‘zbekiston hududidagi yirik arxeologik markazlardan biri Afrosiyob bo‘lib, uning eng qadimgi qatlamlari miloddan avvalgi VII-VI asrlarga

borib taqaladi. Qazishmalar davomida shahar mudofaa devorlari, turar joylar, suv ta’minoti tizimlari, sopol idishlar, don maydalash vositalari, metall buyumlar va boshqa ko‘plab ashyolar topilgan. Bu materiallar qadimgi Samarqand aholisi shahar sharoitida yashaganini, suv xo‘jaligi va hunarmandchilikning muhim o‘rin tutganini ko‘rsatadi. Keyingi davrlarga oid qatlamlarda esa turli ustaxonalar, jumladan, kulol va metallchilar mahallalari hamda monumental turar joy va diniy binolar aniqlangan. Janubiy O‘zbekiston hududidagi Dalvarzintepa yodgorligi ham qadimgi aholining turmush tarzini o‘rganishda muhim arxeologik manba hisoblanadi. Yodgorlikda shahar mudofaa tizimi, monumental turar joylar, kulollar mahallasi, diniy inshootlar va zargarlik bilan bog‘liq topilmalar aniqlangan. Arxeologik materiallarning xilma-xilligi bu hududda ishlab chiqarish, hunarmandchilik, savdo va diniy hayotning rivojlanganligini ko‘rsatadi. Shu jihatdan Dalvarzintepa materiallari qadimgi O‘zbekistonning janubiy hududlaridagi shahar madaniyati va aholining kundalik hayotini rekonstruksiya qilish uchun muhim daliliy baza vazifasini bajaradi.1

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi arxeologik topilmalarni kompleks tahlil qilish orqali qadimgi O‘zbekiston aholisi turmush tarzining asosiy xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsad doirasida qadimgi aholining yashash sharoiti, xo‘jalik faoliyati, hunarmandchiligi, savdo aloqalari, kundalik maishiy hayoti va ma’naviy-madaniy qarashlarini arxeologik manbalar asosida yoritish vazifalari belgilanadi. Tadqiqotda arxeologik topilmalarni tarixiy-qiyosiy va kompleks tahlil qilish usullaridan foydalanilib, moddiy madaniyat namunalari ularning topilgan arxeologik konteksti bilan birgalikda ko‘rib chiqiladi. Shu asosda arxeologik yodgorliklar nafaqat qadimgi jamiyatning moddiy qoldiqlari, balki uning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotini tiklashga imkon beruvchi muhim tarixiy manba sifatida baholanadi.

1. **1** Pugachenkova, G. A., Rtveladze, E. V. (1978). Dalverzintepe - kushanskiy gorod na yuge Uzbekistana. Toshkent: Fan.

Asosiy qism. O‘zbekiston hududi Markaziy Osiyoda qadimdan o‘troq dehqonchilik, hunarmandchilik va shahar madaniyati rivojlangan muhim tarixiy mintaqadir. Uning qadimgi tarixini o‘rganishda arxeologik yodgorliklar muhim manba bo‘lib, ular orqali aholining kundalik hayoti, xo‘jaligi va madaniyatini aniqlash mumkin. Kushuktepa, Dalvarzintepa va Afrosiyob kabi yodgorliklar qadimgi jamiyat moddiy madaniyatini o‘rganishda alohida ahamiyatga ega.2

Afrosiyob qadimgi Samarqand qoldiqlarini o‘zida mujassam etgan yirik arxeologik yodgorlikdir. Uning ayrim arxeologik qatlamlari 8-12 metrga yetadi. Hudud miloddan avvalgi VII-VI asrlarda o‘zlashtirilib, keyinchalik yirik shahar markaziga aylangan. Mudofaa devorlari, suv ta’minoti inshootlari, turar joylar, sopol idishlar va don maydalash vositalari bu yerda rivojlangan shahar hayoti hamda xo‘jalik faoliyati mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

Janubiy O‘zbekistondagi Dalvarzintepa qadimgi Baqtriya va Kushonlar davri shahar madaniyatini o‘rganishda muhim manbadir. Qazishmalarda turar joylar, diniy inshootlar, kulolchilik mahallasi va ishlab chiqarish ustaxonalari aniqlangan. Ushbu topilmalar hunarmandchilik rivojlanganini va shahar jamiyati murakkab tuzilishga ega bo‘lganini ko‘rsatadi.3

O‘zbekistonning qadimgi vohalarida aniqlangan qal’alar, qishloqlar, ibodatxonalar va ishlab chiqarish markazlari aholining iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotini o‘rganish imkonini beradi. Me’moriy qoldiqlar, sopol buyumlar, metall qurollar va bezaklar qadimgi turmush tarzini yorituvchi muhim dalillardir. Qadimgi aholining yashash sharoitlarini o‘rganishda turar joylar alohida ahamiyatga ega. Arxeologik qazishmalarda uylarning poydevorlari, devorlari, xo‘jalik xonalari

2. **2** Pugachenkova, G. A. (1993). Dal’verzin Tepe // Encyclopaedia Iranica. Vol. VI, Fasc. 6. Pp. 614-615.

3. **3** Pugachenkova, G. A. (1993). Dal’verzin Tepe // Encyclopaedia Iranica. Vol. VI, Fasc. 6. Pp. 614-615.

va suv ta’minoti inshootlari aniqlangan. Uylar yashash bilan birga oziq-ovqat saqlash va hunarmandchilik uchun ham xizmat qilgan. Qurilishda asosan xom g‘isht, loy va yog‘ochdan foydalanilgan.

Dalvarzintepada turli hajmdagi turar joylar topilgan. Yirik binolarda ayvon, dahliz, markaziy zal va xo‘jalik xonalari mavjud bo‘lgan. Ayrim uylarning yer osti suv yo‘llari orqali ta’minlangani qurilish va muhandislik tajribasi rivojlanganidan dalolat beradi. Qadimgi shaharlarning mudofaa devorlari, darvozalari va minoralari esa ularning siyosiy hamda harbiy ahamiyatini ko‘rsatadi. Turar joylar tuzilishidagi farqlar jamiyatda turli ijtimoiy va xo‘jalik ehtiyojlari mavjud bo‘lganini tasdiqlaydi.4

Qadimgi O‘zbekiston aholisi xo‘jaligini o‘rganishda mehnat qurollari, sopol idishlar, don maydalash vositalari, metall buyumlar va ustaxona qoldiqlari muhimdir. Dehqonchilik bilan birga kulolchilik, metallga ishlov berish, zargarlik va savdo ham rivojlangan. Afrosiyobdan topilgan don maydalash vositalari va sopol idishlar oziq-ovqatni qayta ishlash hamda saqlash amaliyotini ko‘rsatadi. Dalvarzintepadagi kulolchilik ustaxonalari va pechlar ishlab chiqarishning ixtisoslashganini tasdiqlaydi. Metall buyumlar va zargarlik mahsulotlari esa hunarmandlarning texnik mahorati yuqori bo‘lganini ko‘rsatadi. Yodgorlikdan topilgan oltin bezaklar zargarlik san’ati rivojlanganidan dalolat beradi. Ayrim buyumlardagi Xaroshtxi yozuvlari hududning keng madaniy aloqalarini o‘rganishda ham ahamiyatlidir. Savdo aloqalari qadimgi aholining iqtisodiy hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Afrosiyobdan Antiox I hamda Yunon-Baqtriya hukmdorlari Evtidem va Yevkrat tangalarining topilishi Samarqandning boshqa hududlar bilan aloqalarini ko‘rsatadi. Buyumlardagi ellinistik madaniyat ta’siri esa aloqalar nafaqat savdo, balki madaniy almashinuvni ham qamrab olganini tasdiqlaydi.

4. **4** Pugachenkova, G. A. (1993). Dal’verzin Tepe // Encyclopaedia Iranica. Vol. VI, Fasc. 6. Pp. 614-615.

Sopol idishlar, taqinchoqlar, shisha buyumlar va terrakota haykalchalar qadimgi aholining kundalik hayoti, hunarmandchiligi va estetik qarashlarini aks ettiradi. Afrosiyob devoriy rasmlari Samarqandning siyosiy-madaniy aloqalarini, Dalvarzintepadagi buddaviy ibodatxonalar esa Kushonlar davridagi diniy an'analarni o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Qadimgi jamiyatning ijtimoiy tuzilishini turar joylar, ustaxonalar va qimmatbaho buyumlar orqali o'rganish mumkin. Biroq aholining ijtimoiy mavqeyini aniqlashda arxeologik topilmalarni boshqa dalillar bilan birgalikda tahlil qilish zarur.

Arxeologik topilmalar qadimgi aholining xo'jalik faoliyati va mehnat taqsimotini yoritadi. Don maydalash vositalari, saqlash idishlari, kulolchilik pechlari va metallga ishlov berish izlari dehqonchilik hamda hunarmandchilik rivojlanganini ko'rsatadi. Topilmalarni yozma manbalar va xorijiy tangalar bilan qiyoslash tarixiy hamda madaniy aloqalarni chuqurroq anglashga yordam beradi.

Qadimgi O'zbekiston aholisi turmush tarzi dehqonchilik, chorvachilik, sug'orish tizimlari va shaharlarning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan. Afrosiyobdagi suv ta'minoti va mudofaa inshootlari shaharsozlik taraqqiyotini, Dalvarzintepadagi ustaxonalar esa hunarmandchilikning ixtisoslashuvini ko'rsatadi. Buyuk Ipak yo'li orqali amalga oshirilgan savdo va madaniy aloqalar mahalliy taraqqiyotga ta'sir ko'rsatgan. Afrosiyob va Dalvarzintepa topilmalari qadimgi aholining boshqa hududlar bilan iqtisodiy va madaniy munosabatlarini yoritadi. Xulosa qilib aytganda, arxeologik topilmalar qadimgi O'zbekiston aholisining xo'jaligi, kundalik hayoti, ijtimoiy munosabatlari va ma'naviy dunyosini tiklashda muhim manbadir. Ularni kompleks o'rganish tarixiy jarayonlarni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.5

5. **5** Herrmann, G. (2012). Pre-Islamic Central Asia // The Oxford Handbook of Archaeology. Oxford: Oxford University Press. Pp. 763-811.

Xulosa. Qadimgi O‘zbekiston aholisi turmush tarzini arxeologik topilmalar asosida o‘rganish ushbu hududda yashagan jamiyatlarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayoti haqida muhim ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Arxeologik qazishmalar davomida aniqlangan turar joylar, mudofaa inshootlari, suv ta’minoti tizimlari, mehnat qurollari, sopol idishlar, hunarmandchilik ustaxonalari, zargarlik buyumlari, tangalar, diniy ashyolar va san’at namunalari qadimgi aholining kundalik hayoti turli yo‘nalishlarda rivojlanganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, Afrosiyob, Dalvarzintepa va boshqa yirik arxeologik yodgorliklar materiallari qadimgi O‘zbekiston hududida o‘troq hayot, shahar madaniyati va ixtisoslashgan hunarmandchilik an’analari shakllanganini tasdiqlaydi. Tadqiqot davomida ko‘rib chiqilgan arxeologik materiallar qadimgi aholining xo‘jalik faoliyatida dehqonchilik, chorvachilik, kulolchilik, metallga ishlov berish, zargarlik va savdo muhim o‘rin tutganini ko‘rsatadi. Uy-joylar va shahar infratuzilmasining qoldiqlari esa aholining yashash sharoitlari, suvdan foydalanish tajribasi va shaharsozlik an’analari haqida ma’lumot beradi. Sopol idishlar, don maydalash vositalari va boshqa maishiy buyumlar oziq-ovqat tayyorlash, saqlash hamda kundalik xo‘jalik faoliyatini tiklashga xizmat qilsa, zargarlik buyumlari, terrakota haykalchalar va monumental san’at namunalari aholining estetik va ma’naviy qarashlarini o‘rganish imkonini beradi.

Arxeologik dalillar qadimgi O‘zbekiston hududidagi jamiyatlarning tashqi dunyo bilan iqtisodiy va madaniy aloqalari ham rivojlanganini ko‘rsatadi. Afrosiyobdan topilgan turli davrlarga oid tangalar, devoriy rasmlar va ayrim import buyumlar Samarqandning keng hududlar bilan aloqada bo‘lganini ko‘rsatuvchi muhim dalillardir. Dalvarzintepa materiallari esa Janubiy O‘zbekiston hududida turli madaniy an’analar o‘zaro ta’sirlashganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, diniy inshootlar, haykalchalar va marosimga oid topilmalar qadimgi aholining ma’naviy hayoti bir xil bo‘lmaganini, turli diniy qarash va an’analar mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, arxeologik topilmalar qadimgi O‘zbekiston aholisi turmush tarzini har tomonlama yorituvchi muhim tarixiy manba hisoblanadi. Ularni faqat alohida buyum sifatida emas, balki topilgan arxeologik qatlam, inshoot va boshqa materiallar bilan o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish qadimgi jamiyatning real hayotini aniqroq rekonstruksiya qilish imkonini beradi. Arxeologik tadqiqotlar natijalari qadimgi O‘zbekiston hududida yashagan aholining xo‘jalik faoliyati, shaharsozlik tajribasi, hunarmandchiligi, savdo aloqalari, kundalik hayoti va ma’naviy madaniyati uzoq tarixiy jarayon davomida shakllanganini ko‘rsatadi. Shu sababli arxeologik merosni o‘rganish va ilmiy jihatdan tadqiq etish O‘zbekistonning qadimgi tarixini yanada chuqurroq anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.6

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pugachenkova, G. A., Rtveladze, E. V. (1978). Dalverzintepe - kushanskiy gorod na yuge Uzbekistana. Toshkent: Fan.
2. Pugachenkova, G. A. (1993). Dal’verzin Tepe // Encyclopaedia Iranica. Vol. VI, Fasc. 6. Pp. 614-615.
3. Herrmann, G. (2012). Pre-Islamic Central Asia // The Oxford Handbook of Archaeology. Oxford: Oxford University Press. Pp. 763-811.
4. Pugachenkova, G. A. (1993). Archaeology V. Pre-Islamic Central Asia // Encyclopaedia Iranica.
5. Frumkin, G. (1965). Archaeology in Soviet Central Asia. VI. Uzbekistan, excluding Khorezm // Central Asian Review, 13.
6. UNESCO World Heritage Centre. (2001). Samarkand - Crossroads of Cultures. Paris: UNESCO.

6. **6** Frumkin, G. (1965). Archaeology in Soviet Central Asia. VI. Uzbekistan, excluding Khorezm // Central Asian Review, 13.